

СПЕЦИФІКА МЕТАФОРИЧНОГО ЛЕКСИЧНОГО І ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКОМУ КУЛЬТУРНО-МОВНОМУ КОНТИНУУМІ

Зайцева Євгенія Сергіївна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Науковий керівник: **Міняйло Р. В.**, професор кафедри української
лінгвістики, літератури та методики навчання

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Людська свідомість сприймає світ вибірково і схильна виділяти, категоризувати й вербалізувати саме ті фрагменти дійсності, які характерні для певної етнічної спільноти. Ці етнозначущі фрагменти виразно постають у словникових дефініціях: як у змісті, так і в структурі.

До словникового тлумачення лексичного значення мовознавці, як правило, висувають вимогу бути засобом ідентифікації певного предмета чи явища завдяки їхнім суттєвим, невід’ємним ознакам.

Тлумачення тих самих реалій нашого світу в словниках різних мов можуть суттєво відрізнятися. Серед вагомих причин їхньої несхожості – орієнтація на різних споживачів лексикографічної

продукції, а також конкретні культурно-історичні умови, в яких створено той чи той словник [1, с. 139–145].

Лексичному складу розвинених національних мов, до яких належать українська й польська, властиве багатство словесних знаків, широка полісемія, великі можливості образного слововживання.

Таке різнобарв'я зумовлене різними періодами розвитку (індо-європейська спільність, праслов'янська єдність, власне національний) і багатовіковими контактами споріднених та неспоріднених мов.

У межах семасіології досліджують не тільки значення слів, але й такі парадигматичні відношення лексем, як синонімія, антонімія, омонімія, паронімія, взаємодія слів у межах лексико-семантичних груп тощо.

Контрастивний аналіз лексики двох мов зручно проводити за віссю: спільне – частково відповідне – відмінне – безеквівалентне.

Так, наприклад, метафоричне значення слова *бу́яти* в українській мові виявляється в синтагматиці (у словосполученнях на зразок «бує цвіт», «бує юрба», «бує фантазія» тощо) із семантикою фізіологічних, природних, психосоматичних явищ: **1.** 'виявлятися на повну силу, бути в розквіті'; **2.** 'пишно, розкішно рости, розростатися'; **3.** *перен.* 'бути неспокійним; вирувати, бушувати'; **4.** 'вільно носитися, літати; ширяти' [2, с. 269]. Зауважимо, що в українській мові слово *бу́яти* в синтагматичному оточенні реалізується лише в ролі присудка, що не передбачає додатка. У польській же мові слово *бу́яти* метафоризувалося у відмінній граматичній моделі – де дієслово-присудок у синтагмі передбачає додаток.

Порівняймо: *bujać* – розм. ‘брехати, вигадувати, ошукувати’: *Przestań nas bujać* [4, с. 32].

Слово *відсіч* в українській мові функціює лише в значенні абстрагованої дії (протидії): **1.** ‘рішучий опір кому-небудь’ (*Відсіч ворогові на війні*); **2.** ‘різка відповідь, гостре заперечення’ (*Ми, звісно, дали йому відсіч, вилаяли*) [2, с. 638]. А в польській мові, крім спектра значень абстрагованої дії (протидії), семантика слово *odsiecz* сформувалася ще й у суб’єктному вимірі, у якому віддієслівне походження назви «приховане» метонімічно: **1.** ‘військова допомога для оточеної фортеці’ (*Spieszyc, przybyc z odsieczą*); **2.** перен., книжн. ‘допомога комусь, хто опинився в скруті’ (*Gdy znalazł się w tarapatach, rodzina pośpieszyła mu z odsieczą*); **3.** ‘група осіб, що прибула з допомогою’ (*Odsiecz nadeszła w samą porę*) [4, с. 51].

Упадає в око й властива певній етноспільноті особлива професійно-фахова метафоризація значень окремих слів. Цікавим прикладом є слово *закон* (в українській мові з узагальненим значенням ‘загальнообов’язкове, усталене правило’) [3, с. 154]. У польській мові лексико-семантичний варіант *zakon* ‘чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом; орден’ (*Zakon jezuitów, franciszkanów, bernardynów, karmelitów bosych. Wstąpić do zakonu*) [4, с. 100] відображає особливості релігійного, історико-культурного й політичного розвитку країни.

Традиційно, поряд із досліджуванням лексики національних мов, увагу мовознавців привертають фразеологічні одиниці в мовних

картинах народів світу. Адже вони найяскравіше віддзеркалюють специфіку інтерпретації навколишньої дійсності.

У фразеології ця специфіка виразно виявляється у відношеннях загального і часткового, активного і пасивного, діалектного і загальнонародного, у відношеннях та опозиціях фразеологічних одиниць (багатозначності, варіантності, синонімії, антонімії, омонімії) [5, с. 88].

Проаналізувавши «Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів» за ред. І. Кононенко, ми виокремили кілька груп фразем відповідно до особливостей метафоризації:

I. Конкретизація (суб'єктивізація) фразеологічного значення, тобто – від абстрактного до конкретного, напр.: *альфа і омега*, книжн. **1.** ‘початок і кінець чогось’ (*Все має свій початок і кінець – альфу і омегу*); **2.** чого. ‘головне в чомусь, основа, зміст, сутність чогось’ (*Слово – альфа і омега кожної мови*) → *alfa i omega* ‘незаперечний авторитет в якійсь ділянці, чудовий знавець чогось, **найважливіша особа**’ (*Dziadek był dla malca alfa i omega we wszystkich dziedzinach. Z artykułu wynikało, że jego autor jest prawdziwą alfa i omega*) [4, с. 308].

II. Професійно-фахова метафоризація, напр.: *на рúку, кому, для кого* ‘бути вигідним, зручним для когось; відповідати комусь’ (*Ситуація, що склалася, була йому на руку*) → *na rękę* ‘без податку та інших обов’язкових платежів (про зарплатню)’ (*W nowej pracy na początek dostał na rękę 3000 złotych*) [4, с. 318].

III. Різновекторність типової метафоризації «від конкретного до абстрактного», напр.: *з годі́ни на годі́ну* ‘найближчим часом’ (*Він чекає її з години на годину*) ↔ *z godziny na godzinę*. 1. ‘раптово, несподівано’ (*Z godziny na godzinę stal się bezrobotny*); 2. ‘з кожною годиною’ (*Konflikt zaostrza się z godziny na godzinę. Sytuacja zmienia się z godziny na godzinę. Złotówka umacnia się z godziny na godzinę*) [4, с. 314].

IV. Глибший «ланцюжок» метафоричного абстрагування, напр.: *поставити на но́ги*. 1. *кого*. ‘виростити, виховати тощо’ (*Мати сама поставила на ноги синів*); 2. *кого*. ‘виходити після хвороби, вилікувати когось; допомагати чиємусь одужанню’ (*Лікарі поставили її на ноги*); 3. *що*. ‘закласти основу для розвитку чогось; відбудувати щось’ (*Вони поставили занедбане господарство на ноги*); 4. *кого*, *перев.* зі *сл.* *всіх*. ‘спонукати до якоїсь діяльності, викликати зацікавлення чимось’ (*Він усіх поставив на ноги, щоб вирішити це питання*) + *postawić na nogi kogoś, coś*. ‘**відновити сили**, поліпшити настрій’ (*Kawa postawiła go na nogi*); ‘мобілізувати, **спонукати до дії**’ (*Informacja o podłożonej bombie postawiła na nogi całą policję*); ‘перервати чийсь сон, **примусити когось прокинутися**; розбудити’ (*Wycie psa postawiło całą dom na nogi*) [4, с. 320-321].

V. «Граматична» різновекторність. Зокрема коли в українськомовному просторі «суб’єкт» у майбутньому образі (внутрішній формі) фразеологізму стає «об’єктом дії», а в польському варіанті – суб’єкт стає виконавцем дії «над самим собою», напр.: *nádatи / wnásti na gólowu* *кого, кому, чию і без додатка*. ‘несподівано

з'являтися, виникати в когось внаслідок тяжких обставин (про труднощі, випробування тощо)' (*Випробування, лихо, нещастя впало на чиюсь голову*) ↔ *upaść na głowę, простор.* 'збожеволіти, з'їхати з глузду (про когось, хто повів себе нерозсудливо або має такий намір, хто вчинив або планує вчинити щось нерозумне)' (*Musialeś chyba upaść na głowę, żeby pożyczyć pieniądze bankrutowi. Upadłeś na głowę? Chcesz tyle kasy wydać na głupi telewizor*) [4, с. 320].

VI. Постання фразеологічного значення на основі спільної українсько-польської граматичної моделі, але з особливим значенням ключового складника, напр.: *po godi'nah*. **1.** 'у визначену годину, у визначені години' (*Через аварію вода подається по годинах, за графіком*); **2.** 'щогодини' (*Рости, моє дитячко, по годинах, по хвилиночках*); **3.** 'за годинним розрахунком' (*Середнє споживання електричної енергії по годинах*) ↔ *po godzinach* 'після роботи' (*Niestety, w związku z urlopami kolegów z pracy musiał zostać po godzinach. Znalazłem sporo osób skłonnych pracować dla naszej fundacji po godzinach*) [4, с. 320], пор.: українське *по обіді, по війні* тощо.

VII. Відмінність фразеологічного значення пов'язана із синтагматичним оточенням стійкої словосполуки, напр.: *як ніч* (*Ішов селом п'яний як ніч*) ↔ *jak noc* (*Ponury jak noc; Dziewczyna była brzydka jak noc*) [4, с. 323].

Отже, у тлумачних словниках можна простежити виразні прояви когнітивної діяльності людини, пов'язані з осмисленням реалій чи явищ крізь призму мовної свідомості: виокремлення явища (реалії) з універсуму, його ідентифікація, розчленоване або цілісне сприйняття,

включення до певної категорії, формування структури категорії з чітко окресленим ядром тощо.

Список використаних джерел:

1. Кононенко Ірина. Українська та польська мови: контрастивне дослідження. (Kononenko Iryna: Język ukraiński i polski: studium kontrastywne). Wydanie I. Warszawa, 2012.

2. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1, 1970.

3. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3, 1972.

4. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / За ред. І. Кононенко. Київ: Вища школа, 2008. 343 с.

5. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 494 с.